

הרב דוד שטרן

סיוע צבאי לאוקראינה

פתיחה

כבר חודשים רבים מתנהלת מלחמה בין רוסיה ובין אוקראינה, מלחמה שבה רוסיה היא הצד התוקף. לאחר מסעות כיבושים רוסיה שולטת באזורים לא מועטים באוקראינה. מידי פעם נשמעות בציבור קריאות, בקשות ואף דרישות המופנות למדינת ישראל בציפייה שתשלח או תמכור ציוד צבאי לאוקראינה. בקשות כאלו נשמעות גם מצידה של ממשלת אוקראינה עצמה. מה דעת ההלכה בשאלה זו?

א. איסור מכירת כלי נשק לגויים וטעמו

שנינו במשנה (עבודה זרה פ"א מ"ז):¹ 'אין מוכרין להם דובין ואריות וכל דבר שיש בו נזק לרבים'. הגמרא (עבודה זרה טו ע"א) הביאה ברייתא (תוספתא עבודה זרה פ"ב ה"א): 'אין מוכרין להם לא זיין ולא כלי זיין'. מה טעמו של איסור זה?² סיעת ראשונים³ אחת נוקטת שהאיסור נובע מהחשש שכלי נשק אלה יופנו כלפי יהודים.⁴ לפי שיטה זו, כאשר חשש זה אינו בנמצא, לכאורה אין מקום לאיסור, וכן כתב הרי"א:⁵ 'ונראה בעיני שלא אמרו כל אלו אלא כשהיו סמוכין לחורבן הבית שכל מחשבתם היתה להצר לישראל ולהכניע אותם אבל היום ישראל יושבים בנחת ביניהם ואין חוששין עליהם והכל לפי הבתים והמקומות'. לעומתם יש האומרים שטעם האיסור הוא שיש בכך משום 'לפני עיוור',⁶ שבכך מאפשרים ומסייעים לגויים לפגוע ולהרוג שלא כפי הדין.⁷ מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה⁷ עולה

1. עבודה זרה פ"א מ"ז.

2. רב האי גאון, ספר המקח והממכר שער י', ד"ה הענין הג'; רש"י, ע"ז טז ע"א ד"ה בימה; ר"י מלוניל ע"ז ה ע"א מדפי הרי"ף; שלטי הגיבורים, ע"ז ה ע"א מדפי הרי"ף, ע"פ דעת ריא"ז. וכך גם משמעות המאירי ע"ז טו ע"ב ד"ה כותיים. ועיין פירוש שפת מלך, הל' עבודה זרה פ"ט ה"ט, שלדעתו אף הרמב"ם סובר שזהו טעם האיסור, ומשום כך הבין שהאיסור שייך דווקא כשישראל דרים בין הגויים, אך כשהם לבדם ומוכרים נשק למדינות רחוקות – מותר. ולענ"ד דבריו שם צ"ע.

3. כך התרחש גם בימינו: כלי נשק שנמכרו לפני שנים רבות לאיראן שימשו שנים לאחר מכן לתקיפת מדינת ישראל.

4. שם. אך עי' שיירי כנסת הגדולה, הגהות הטור יו"ד סי' קנא אות טו, שאפשר שדבריו אמורים רק לגבי מכירת דובים וכדו' ולא כלי נשק.

5. ריטב"א שם; חינוך מצוה רלב. ועי' רמב"ם הל' רוצח פ"ב הל' יב-יד (בהל' יד הזכיר את האיסור משום 'לפני עיוור', אך דווקא ביחס למכירה לישראל ליסטים, וצ"ב). לפירוט הטעמים השונים וההבדלים שביניהם, ראה: הרב יעקב אפשטיין, 'יצוא נשק', תחומין יא (תש"ן), 409-420; הרב יעקב ורהפטיג, 'מכירת נשק לגויים', תחומין יב (תשנ"א), עמ' 240, ושם העלה שלטעמיהם של רש"י והרמב"ם, בפירוש המשנה האיסור הוא מדרבנן, ונפק"מ שניתן להקל במקום ספק ועוד. ועיין בפירוש הגר"ח קניבסקי על

טעם עקרוני יותר: 'שלא לעזור למשחיתים בארץ בהשחתה'. לפי זה, ייתכן שהאיסור אינו מצומצם דווקא למקרים שבהם שייך איסור 'לפני עיוור' (היינו נתינת דבר איסור רק כשהמקבל אינו יכול להשיגו),⁸ אלא חכמים הקפידו על עצם השותפות בהשחתת העולם.⁹

ב. היתר מכירת נשק לצורכי הגנה

נחלקו תנאים¹⁰ אם מותר למכור לגויים כלי מלחמה המיועדים להגן מפני תקיפה: 'תנו רבנן: אין מוכרין להן תריסין, וי"א: מוכרין להן תריסין'. טעם המתירים פשוט, שהרי טעמי האיסור אינם שייכים כאן. המחמירים סברו שבשעת המלחמה, אם ייגמר מלאי הנשק המיועד להתקפה - עלולים, בלית ברירה, להשתמש בכלי ההגנה גם לצורך תקיפה. המקילים נקטו שאין לחשוש לכך, משום שכאשר מלאי הנשק שלהם אוזל - הם בורחים. רב נחמן הכריע בסוגיה כדעת המתירים, וכן פסקו הפוסקים.¹¹ הגמרא¹² מציינת שבזמנם מכרו כלי נשק לגויים, וטעם ההיתר הוא שמוכרים ל'פרסאי דמגנו עילוין', כלומר אף שמוכרים להם כלי נשק המיועדים לתקיפה, כיוון שהנשק נועד להגן על ישראל - המכירה מותרת. נראה שבאופן זה אין לחשוש שישתמשו בנשק גם לפעולות אסורות. התוספות¹³ יישמו היתר זה גם לזמנם שלהם. המאירי¹⁴ הוסיף על כך: 'וכל שאדם חוסה בצלו ראוי לעזור כפי האפשר'.

הרמב"ם (הל' עבודה זרה פ"ט ה"ט) כתב:

היו ישראל שוכנים בין העובדי כוכבים וכתרו להם ברית מותר למכור כלי זיין לעבדי המלך וגייסותיו, מפני שעושים בהם מלחמה עם צרי המדינה להצילה, ונמצאו מגינים עלינו שהרי אנו שרויין בתוכם...

הרמב"ם הזכיר תנאי נוסף, שלכאורה אין לו רמז בסוגיית הגמרא, והוא ש'כרתו להם ברית'¹⁵ (ואכן, הטור¹⁶ לא הזכירו), וכן פסק ה'שלחן ערוך'.¹⁷ מדברי ה'לבוש'¹⁸ ניתן לדייק

מסכת כותים, פ"א ה"ו, מטהר אות י, שהעלה שהרמב"ם נוקט שהאיסור הוא משני הטעמים, עיי"ש בנפק"מ.

6. עיין חולין ז ע"ב, שרבי פנחס בן יאיר אמר לרבי שאסור למכור פרות מזיקות משום איסור 'לפני עיוור'.

7. ע"ז שם.

8. לדעת הש"ך, יו"ד סי' קנא ס"ק ו, כלפי גוי אין איסור מסייע, ועיין קול יהודה (גרשוני), עמ' קעג ואילך, שדן בהשלכות להיותו של טעם האיסור משום לפני עיוור.

9. ועיין שו"ת מאמר מרדכי (אליהו), ח"ב יו"ד סי' ח.

10. עבודה זרה טו ע"ב.

11. רמב"ם שם הל' י"ב, וכ"פ הרי"ף, ע"ז דף ה ע"א מדפי הרי"ף, והרא"ש, פ"א סי' יז; וצ"ע מדוע השו"ע, יו"ד סי' קנא סעי' ה, השמיט הלכה זו, ונראה שהלך בדרכו של הרמב"ם בהל' ע"ז פ"ט ה"ח שגם לא הזכיר זאת; ועי' פ"ר מלוניל שם שפסק שאסור למכור גם כלי הגנה.

12. ע"ז טז ע"א.

13. תוס' ע"ז שם ד"ה לפרסאי.

14. מאירי, עבודה זרה טו ע"ב ד"ה כותיים.

15. ואכמ"ל בשאלת היתר כריתת ברית עם גויים בכלל ועובדי ע"ז בפרט, ועיין ציץ אליעזר ח"ט סי' מח שהביא ראיה מלשון הרמב"ם כאן.

16. טור, יו"ד סי' קנא.

שאינן זה תנאי הכרחי, אלא שזוהי המציאות המצויה בדרך כלל: 'והאידינא שאנו דרין ביניהם ודרכן לכרות עמנו ברית...' ¹⁹; 'אולם עיקר הכוונה היא שחיים איתם בשלום, באופן יחסי' ²⁰. ניתן גם להבין שזהו תנאי הכרחי, אם כי לא ברור מהו מקור דבריו של הרמב"ם. אולם מדוע יש צורך בברית זו? בפשטות, זוהי הדרך היעילה ביותר לדעת שהם אכן יגנו עלינו, ולא ישתמשו בכלי הנשק לצרכים אחרים. ²¹ לעיל הובא ²² שהרמב"ם סובר שהאיסור למכור לגוי אינו נובע מהחשש שישתמשו בנשק הזה נגדנו, אלא עניינו הסיוע לגויים בהשחתת העולם. מכיוון שכך, העובדה שהגויים בפועל מגנים עלינו איננה מספיקה כדי להתיר להם מכירת נשק, שהרי סו"ס יש בזה סיוע להשחתת העולם. ואולם כשישנה ברית שכרותה בינינו לבינם - ניתן לראות אותם כעין שליחים שלנו להגן על עצמנו, וכך הדבר מותר, וצ"ב.

ג. מכירת נשק תוצרת מדינת ישראל לחו"ל

לאור זאת, מתעוררת השאלה מה בנוגע לתעשיית הנשק במדינת ישראל. כידוע, מכירת הנשק היא אחת מההכנסות המשמעותיות והגדולות של המדינה - האם מותר אפוא למכור נשק למדינות העולם? לכאורה ההיתרים הנ"ל אינם שייכים, שהרי המדינות לא תשתמשנה בכלי הנשק הללו להגן עלינו, אלא לצורכיהן. בין אלו שנדרשו לשאלה זו היה הרב חיים דוד הלוי. ²³ תשובתו להיתר מבוססת על ההיתר הנ"ל, ליהודים הנמצאים תחת שלטון גוי:

ואף כי המדובר בהלכה הנ"ל הוא בהיות ישראל בגלות וחוסים בצל העמים אשר בקרבם חיו, אעפ"כ מיסוד ההיתר שם יש ללמוד גם לגבי היתר המכירה למדינת ישראל. שכן יסוד ההיתר נעוץ בעובדה שקיימת ברית ידידות אתם ומגינים הם עלינו.

מעתה ברור שמדינת ישראל מוכרת נשק למדינות ידידותיות בלבד, ואין שום ספק שעושה זאת מתוך שיקולים ביטחוניים, ומביאה בחשבון את התועלת שתצמח לנו מכך, ולכן פשוט שמותר. מדבריו נראה שהרחיב את ההיתר המובא בגמרא: לא רק הגנה ישירה מפני אויבים, אלא כל תועלת שתצמח מכך לישראל - מאפשרת למכור נשק למדינות

17. שו"ע, יו"ד סי' קנא סע' ו.

18. שם.

19. וראה בפירוש שפת מלך (ר"ש קורח) על הרמב"ם: 'ואפשר שרבינו מפרש הגמרא ע"פ מסורת שהיתה בידו, שהפרסים עשו ברית עם ראשי הגולה כדי שימכרו להם. אפשר דלא צריך ממש כריתת ברית בין הצדדים, אלא שרואים היו מלחמות והגנו על היהודים נקרא כריתת ברית, ולא דווקא ע"י שיבואו ויעשו משא ומתן עם ראשי ישראל ויבטיחו בכתב וכיו"ב'.

20. כן כתב גם בשו"ת ים הגדול, סי' נז.

21. לפי זה, הרמב"ם כתב זאת כ'סברא' בעלמא, אם כי בדרך כלל אין זו דרכו, ועיין שו"ת השב"ט, ח"ד סי' יד, ועמ' ב.

22. אות א, והערה 5.

23. שו"ת עשה לך רב, ח"א סי' יט.

ידידותיות.²⁴ מדבריו נראה שההיתר אמור דווקא במדינה 'ידידותית', ובזה יוצאים ידי חובת דברי הרמב"ם המצריך כריתת ברית.²⁵ אומנם דבריו מחודשים, משום ששלושת הטעמים שהוזכרו לעיל: החשש שמא נשק זה יופנה כלפי ישראל, 'לפני עיוור'²⁶ ושותפות בהשחתת העולם, עדיין בתוקפם - שהרי אין מדובר בשימוש בכלי הנשק הנמכרים עצמם עבור הגנה על ישראל. אפשר שהבנתו היא שגזרתם של חז"ל שלא למכור כלי נשק לגויים אינה אלא כאשר אין בכך תועלת לישראל, אך כשיש - לא נאסרה.²⁷ הרב יהודה גרשוני²⁸ העלה צד נוסף להיתר. לדעתו, מכירה למדינה שבה גרים יהודים גם היא מותרת, שכן באופן זה שייך היתר הגמרא הנזכר לעיל, למכור למי שמגנים על ישראל.²⁹

ד. מכירת נשק למדינה מותקפת

לעיל (אות ב) הובא שהותר למכור נשק לגוי כאשר הדבר מועיל להגנת ישראל. ניתן לדייק מכאן שמכירה לצורך הגנה של הגויים על עצמם - אין בה כדי להתיר, שהרי סו"ס אלו כלי התקפה. היה מקום לומר שבשעת מלחמה הדין שונה, וניתן למכור לאומה המותקפת כלי נשק כדי להדוף את התוקפים. אולם לכאורה מדברי הגמרא נראה שאין הדבר כך, שהרי הסיבה שבגינה התירו למכור כלי נשק לגויים היא שגם בשעת מלחמה אין לחשוש שישתמשו בו להתקפה, משום שכאשר ינוצחו - יברחו. משמע שבמקום שכן יש לחשוש לכך - אסור למכור להם, ואפילו בשעת מלחמה, ואם כך הם הדברים בכלי הגנה, כל שכן בכלי נשק ממש.

במסגרת דיונו על 'חוקיותה של המלחמה', דן הגרש"י ז"ל³⁰ גם בגדרן של מלחמות אומות העולם, בינן לבין עצמן. מסקנתו היא שמלחמת הגנה מפני אויב - חוקית היא, ומביא לכן סימוכין מכמה מקורות.³¹ זאת בניגוד למלחמת התקפה שלשיטתו אסורה. לאור דבריו אפשר שיש מקום לחילוק זה גם בנוגע לנדון שלפנינו. הסוברים לאסור מכירת כלי הגנה

24. סוגיה נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא מכירת כלי נשק למדינות דיקטטוריות, כאשר יש חשש שהנשק ישמש למטרות טביחה באזרחים וכדו'. ראה על כך בנייר עמדה של 'צהר' בכתובת: <https://katzr.net/f125e5>.

25. ועי' שו"ת דברות אליהו (אבירזל) ח"ג סי' יג, שיחסים דיפלומטיים הם ככריתת ברית.
26. אומנם אם נאמר שיש כאן איסור לפני עיוור מדאורייתא, כפי שיטת כמה ראשונים, עדיין הדבר קשה. אם היו משתמשים בכלי הנשק עצמם להצלחנו - הרי שאין כאן לפני עיוור, שהרי עכשיו הם משתמשים בזה לשימוש מותר. ואולם אם הם עדיין משתמשים בכך לאיסור, אלא שלנו יש מכך רווח, צ"ע מדוע הדבר יפתור את איסור 'לפני עיוור'.

27. עיין 'מול אתגרי התקופה', עמ' 170-171, בשם הגר"ז גולדברג, שהתיר לעסוק בפיתוח אמצעי לחימה בשביל הצבא האמריקני, ונימוקו: 'מאחר שארה"ב עוזרת למדינת ישראל מבחינה צבאית, יש להניח שפיתוח כזה יהיה לעזרת ישראל מצרי'. משמע שהיתרו נובע מהעובדה שפיתוח זה עצמו יעזור למדינת ישראל.

28. קול יהודה, עמ' קעג וקפא. וכע"ז השיב בשו"ת ברכת יהודה (ברכה), ח"ו סי' ה, לבעל מפעל נשק.
29. לסברות היתר נוספות ראה בדברי הרב אפשטיין שם, ובהערת העורך (הרב איתמר ורהפטיג) שם שהסתייג. וראה גם י' פולק, 'סחר בנשק, מדינת ישראל וההלכה', דיני ישראל יז (תשנ"ג-תשנ"ד), עמ' ט-כה. וראה שו"ת דברות אליהו, שבהערה 25. ועי' לעיל הע' 2.

30. לאור ההלכה, המלחמה, פרק א.

31. אומנם עיין בדברי ר"י שביב, 'זכור מלחמה אל תוסף - תוקפן של מלחמות בין האומות', תחומין ט, אות יד-טז, שדן בראיותיו.

לגויים - אסרו זאת רק במהלך מלחמת התקפה, כשיש סיכוי שישתמשו בכלים אלו לצורך התקפה. אלו שהתירו זאת, ולא חששו שבכלי נשק אלו יהיה שימוש לצורך התקפה, גם הם עסקו במציאות של מלחמת התקפה, או במציאות שאינה בזמן מלחמה כלל. ואולם במלחמת הגנה מובהקת - אפשר שהמכירה תהיה מותרת אף לגויים. אומנם יש לדון בהערה זו מצד טעמי האיסור. איסור 'לפני עיור' לא קיים כאן, שהרי מלחמה כזו מותרת. טעמו של הרמב"ם, שלא לסייע בהשחתת עולם, צריך עיון אם שייך כאן. כך גם בנוגע לחשש שישתמשו בנשק זה כנגד יהודים - ייתכן שיש לחשוש שבתום המלחמה ישתמשו בו בשימושים כאלו, וצ"ע. זאת ועוד, הר"ש פדרבוש³² נקט שמותר ואולי אף חובה לסייע לעם מותקף, והוסיף שהדבר נוגע גם לאדם הפרטי: במטרה לעזור לעם נרדף ונתקף רשאי כל אדם, וגם מצווה עליו, להתנדב לצבא העוזר להדוף את המתקיף, וזה נקרא בישראל מלחמת מצוה.³³ להבנתו, ודאי שיהיה מותר גם למכור להם כלי נשק, וכל שכן הוא מהתגייסות והעמדת האדם עצמו בסכנת נפשות.

סיכום

נמצא שבנדון שאלתנו - בנוגע לאספקת ציוד ונשק שנועד להגנה, כגון קסדות, שכפ"צים ואף מערכות הגנה כדוגמת 'כיפת ברזל', ההיתר ההלכתי מרווח. לעומת זאת כאשר מדובר באספקה ומכירה של כלי נשק התקפיים - אין זה כה פשוט. על כן יש לבחון בתשומת לב את מכלול השיקולים, ורק אם מומחים לדבר אכן ימצאו שלמדינת ישראל תצמח מכך תועלת של ממש, הרי שלפי פסיקתו של הרח"ד הלוי יש מקום להתיר זאת. זאת ועוד, גם סברת הרב גרשוני שייכת באוקראינה, שהרי מתגוררים בה יהודים רבים.³⁴ צד היתר נוסף הוא העובדה שמדובר כאן על סיוע לעם מותקף, שיייתכן שיש בעזרה כזו כשלעצמה גם מצווה. נוסף שמטרתנו היא להציג את השיטות השונות, אולם ודאי שההכרעה בכך מסורה לגדולי הפוסקים.

32. משפט המלוכה בישראל, פרק כט.

33. אך עיין הערת הרצי"ה, שם עמ' 242 שחלק על הגדרת הדבר כ'מצווה'. אודות התגייסות לצבא גוי כדי להגן על המדינה שבה גרים, ראה: מחקרים בספרות התשובות (הרב י"ז כהנא), עמ' 165-173; הרב ריא"ה הרצוג, 'על הקמת המדינה ומלחמותיה', תחומין ד, עמ' 14-15; ישכיל עבדי, ח"ז סוף סי' מד; משנה הלכות, ח"ט סי' שלט, ועוד.

34. אכן יש לעיין לפי הראשונים שנקטו שטעם איסור המכירה הוא החשש שישמש להזיק ליהודים, והרי ידוע שבצבא הרוסי נלחמים גם חיילים יהודים. האור זרוע, עבודה זרה סי' קלב, דן במציאות כזו, והתיר למכור כלי נשק לגויים שמגנים עלינו, גם כשהם נלחמים במדינה שמתגוררים בה יהודים, 'שהרי להצילנו הם מתכוונים, ושמה לא יהרגו שם שום ישראל'.